

Ганна Доманова

Актові книги Чернігівського магістрату

Поява актових книг на території Лівобережної України тісно пов'язана з історією польсько-литовського судочинства, де власне і з'являються особливі книги (акта) для запису судових рішень.¹ Як відомо, на середину XIV ст. Чернігово-Сіверські землі втратили політичну самостійність, а протягом наступних двох століть поперемінно входили до складу Литви й Московського князівства. На початку XVII ст. Чернігово-Сіверські землі повернулися до Речі Посполитої, яка за короткий час спромоглася запровадити там нові форми правління та судочинства. Так, найбільші міста Лівобережжя отримали у спадок магдебурзьке право у вигляді магістратів, які насамперед виступали судовою установою. Звідси і беруть свій початок міські актові книги, які є цінним джерелом для вивчення внутрішнього життя міста другої половини XVII-XVIII ст.

На межі XIX – XX ст., належну увагу вивченню історії актових книг приділив О.Левицький. Ретельно проаналізувавши судовий устрій польсько-литовської доби, він дав загальну характеристику актовим України.² Його зауваження стосовно того, що “едва ли найдутся другие судебные акты, так ярко и полно отражающие в себе жизнь народную, как именно акты малороссийские”, якнайкраще підтверджується тими судовими документами XVII ст., які дійшли до нашого часу.³

Слід відзначити, що актові книги Правобережної України значно краще досліджені історичною наукою, ніж Лівобережної. Перш за все, це пояснюється тим, що з усього масиву актових книг лівобережних міст до нас дійшла лише їх незначна частина, ще менше цих документів було видано. На сторінках “Черниговских губернских ведомостей” О.Лазаревським були оприлюднені уривки з Ніжинських магістратських книг. Завдяки зусиллям В.Модзалевського, на початку XX ст. побачили світ міські книги Стародубського магістрату та Полтавського городового уряду. Завдяки старанням родини Староженків окремими збірками були видані актові документи містечка Борисполя та Пирятинські актові книги.⁴ М.Василенко опублікував уривки з Чернігівських

актових книг, наведені у “Генеральном следствии о маетностях Черниговского полка 1729-1730 гг.”, а П.Єфименко та О.Шишацький-Ілліч – на сторінках “Черниговских губернских ведомостей”. Частина документів з актових книг Чернігова залишається неопублікованою і розпорошена серед архівних справ.

Як вже зазначалося, поява актових книг на теренах Лівобережної України безпосередньо пов’язана з входженням цих земель до складу Речі Посполитої. Згідно з умовами Деулінського перемир’я 1618 р. до Польщі відійшли Чернігівська, Сіверська та Смоленська землі, на яких польський уряд відразу почав заводити свої порядки та права. Ще раніше, на Сеймі 1613 р., відносно Чернігівського князівства та Сіверської землі, була прийнята постанова про ведення там “земства и гроды, по примеру других поветов”.⁵ Це рішення було відкладено з однієї обставини: ці землі на той час були віданні у адміністрацію та “пользование” королеви Владиславу. Конституцією ж 1620 р. йому була доручена вища судова влада у краї. На території Чернігово-Сіверської землі спочатку виникають замкові суди, які були сформовані на зразок “гродских” і які мали вести актові книги. Тобто, у 20-х роках у Чернігові вже існувала судова установа на чолі з старостою міста та велися судові книги. Але, на жаль, жодна замкова актова книга не збереглася, збереглися лише поодинокі витяги з них.

Окремі витяги маємо з Чернігівських замкових книг, що датуються 1641 та 1648 рр. Йдеться в них про продаж мешканцями міста частини млина. Так, “Випись из книг замку Черниговского” за 1641 р. зазначає: “Предомною Николаем Василковским на сей час подстаростым Черниговским ставши очевисто Иван Стелмах добровольно до книг поточных замковых сознал, что он, которую имел половину части своей в млине Старо-Белоуском в получении розмернаго хлеба по купле от Богдана Войтовича и брата его Олешки доставшуюсь продал и уступил пану Игнату Санченку Райцу и мещанину Черниговскому ему самому жене и потомкам его, за певную и готовую сумму то есть за полтора ста коп грошей литовских на вечные часы позволяючи ему оною часткою спокойно ползоваться”.⁶ Інший запис, зроблений у 1648 р., свідчить про те, що частину Старо-Білоуського млина “названий Демидовским” колишня дружина Гната Санченка маючи нужду продала “за полтора ста коп...Анне Григоривне Василиевой Радченковой

бурмистровой Черниговской вдове”, наприкінці тексту “М. П. Иван Турчинович наместник Черниговский.”⁷

Одночасно з замковими урядами на Лівобережжі виникають уряди “меские”, тобто ратушні та магістратські. Чернігів отримав привілей на магдебурію у 1623 р., відтоді й починають свій відлік чернігівські міські актові книги. До того ж, у 1633 р. сеймова конституція заснувала у місті “гродский, земский и подкоморский уряды”, наділила Чернігівську землю правами і статутом, забезпечила можливість існування тих типів судових установ, які були в наявності на території Польщі.⁸

Після приєднання України до Росії, царський уряд, підтверджуючи чинність давніх законів, що діяли в межах українських земель, досить довго не звертав уваги на той “різнобій” прав, за якими жило й судилося місцеве населення.⁹ Згодом були ліквідовані земські, гродські, підкоморські, замкові суди, а замість них, з’явилися козацькі, по містах недоторканими залишилися магістратські та ратушні, які надалі набували вагомого значення.

Чернігівський міський суд займався цивільними справами та не складними кримінальними. Характер громадянських справ, що розглядалися міським урядом, засвідчують записи у Чернігівських міських книгах. Все, що відбувалося у суді, - розбір судових справ, прийняття скарг та будь-яких заяв, подання для внесення до книг самих різноманітних документів – акуратно протоколювалося у актовій книзі. Уряд санкціонував договори на купівлю або продаж рухомого і нерухомого майна, реєструвалися купчі на землю, дарчі, заяви на заперечення, звинувачення, результати проведених розслідувань тощо.

Так, 30 січня 1669 р. “Емельян Иванович Яхимович, писар меский ратушный Черниговский, корыговал с книгами” купчу на половину рудні Неданчицької, яку продав Максим Лейба війтові чернігівському Григорію Яхимовичу.¹⁰ Зміст цієї купчої передан доволі цікаво: “Перед нами Василием Елоцким, субделекгованым войтом, Григорием Демиденком, наказным бурмистром, на месцу рокового бурмиистра пана Енька Макаровича, пан Максим Радошкевич, прозываемый Лейба, заживъши уряду нынешнего для споряженя собъ тестаменту любъ на тълъ хорый, але на розуме цале здоровый, явъне, ясне и

добровольне ку записаню до книг нинешних мьских Черниговьский признал, ижъ он в року прошлом тысяча шестсот шестдесят пятом своим коштом власным и своею копою и працою, за универсалом его млсти пана подскарбего войскового Романа Ракушки упатривъвши мьсце способное в тракте Любецком и в положеню Неданчыцком на рець Ворзнъ рудню...забудовал и оную колко лът трымаючы спокойне из млыном Евътуховьским заживаючы на реце Белоусе, на што и право певъное мьючи”. Зазначено, що Максим Радошкевич разом зі своєю дружиною та нащадками зрікся та уступив рудню вйту, не маючи на неї після цього ніяких прав, все це було скріплено печаттю Чернігівського магістрату. До речі, більшість виписів з міських книг другої половини XVII ст. виконана міським писарем Омеляном Івановичем Яхимовичем.

За 1680 р. зберігся ряд витягів з “книг меских права Майдебурского ратуши Черниговской”. Витяги від 18 та 23 січня 1680 р. стосуються продажу частини, “часть четвертую свою” млина на р. Білоус вдовою Катериною Лук’янівною та бурмистром Павлом Філіповичем Клевцевичем, Семену Ялинському, “типографови Архиепископии Черниговской за сто золотих”.¹¹ За формою написання виписи стосовно купівлі-продажу ідентичні. Змінюються лише прізвища магістратських урядовців: “Пред нами Григорием Ивановичем Яхимовичом войтом Черниговским Павлом Филиповичом Клевцевичем бурмистром и райцами в ратушу Черниговском заселыми ставши очевисто”. У 1682 р. у власність Ялинського перейшов увесь Сторо-Білоуський млин, останню частину якого за 200 польських золотих продала “Пелагея Карповна Назариха мелничка ... именем своим и именем сынов своих Антона и Семена Назаренков явне и ясне до книг меских Черниговских признала”.¹²

До міських книг вносилися позиви не лише від міщан. Інші жителі міста і прилеглих сіл також мали право звертатися до магістрату у вирішенні цивільних справ. У 1680 р. військовий товариш І.Малявка придбав частину землі у селі “Левонках в тракте любецком, в воеводстве Черниговском, с полямы пашенимы и в дереве бортном и до бортя згожом, туде борамы, лесамы, речкамы, з сеножатмы и дубровамы” у пана чернігівського Яська Селівоновича та військового товариша чернігівського Гната Олександровича Яхимовича за 120 золотих литовських

грошей за кожную третю частину.¹³ Той самий І.Малявка у вересні 1692 р. купив у вдови Марії Трофімовой з села Величок “четвертую часть в грунте Мелковским Лазаровскою помеж Левонками, з другою тож стороною до границе Мохнатинской”.¹⁴ У травні 1692 р. до міських книг вписана угода про продаж священниками з Седнева нерухомості у селі Чемер Київському полковому писареві Данилу Солоніні за 300 польських золотих: “На уряде их Царского пресветлого величества меском Черниговском перед нами Иваном Матвеевичом бурмистром и наместником войтовским, и райцами в ратушу Черниговском заселыми, ставши очевисто, честные господины отцы Василий Стефанович Миколский Андрей Критцкий священники парофияльные Седневские...явне, ясне и добровольне до книг меских ратушных Черниговских признали”.¹⁵ Запис зроблено міським писарем О.Яхимовичем. Крім того, вказано на наявність печаті на якій був зображений: “козак с значком в правой руке, а левая рука козака задета за пояс” та підпис: “печать места Его Царского Величества Ратуша Черниговского”.

За 1698 р. збереглася купча на частину “мельницкую у млине Старом Белоуском”, яку придбав райця Чернігівського магістрату Герасим Зверович у пана отця Юрія Ісаковича.¹⁶

До міських книг потрапляли і духівниці. Так, від 11 червня 1703 р. маємо “выпись из книг меских права майдебурского ратуша черниговского, содержащая в себе духовное завещание священника Григория Прокоповича на земли Ивану Савенку и его жене”.¹⁷ Духівниця має печатку Любецького Свято-П’ятницького монастиря. За 1712 р. збереглася купча на землю у селі Шумани, придбану військовим товаришем Мойсеєм Дмитровичем у козака Любецької сотні.¹⁸ У 1716 р. за борги батька поповичами Данилом та Євсеєм Мойсею Дмитровичу було віддано “грунт, прозиваемый Шуманы, в тракте Любецком лежащий...именно, двор со всею будивлею, сеножать, лес, дуброва и поле пахотное з селищами и со всеми угодиями до него належащими”.¹⁹

За 1727 р. збереглася купча на землю, витяг з якої був наданий бунчуковому товаришу Андрію Борковському, та заява про віддання за грошовий борг пану Леонтію Мартиновському батьківського ґрунту.²⁰ Збереглися витяги з міських книг, які стосувалися козацької старшини. Земля купувалася знатними

військовими чинами, які мали на це кошти. У 1731 р. бунчуковий товариш Андрій Полуботок купив у козака села Нові Боровичі двір з землею, а у 1734 р. він придбав у цьому селі землю, на що з магістрату отримав урядовий лист про підтвердження набутого: “До книг меских принято и записано”.²¹ Яков Полуботок у 1732 р. у чернігівського вйта Єрофея Петровича купив неподалік від села Жукотки “два пляци прозываемые Петровский и Павликовский з грунтами” за 700 золотих.²² За 1715 р. збереглася “Випись из книг меских Черниговских по продаже Т.Загоровскою власной ей гребли полковнику П.Полуботке”.²³ Наведені вище виписи з актових книг Чернігова стосуються лише оформлення нотаріальних справ, що було прерогативою магістрату.

Друга половина XVIII ст. залишила по собі справи, які містять протоколи судових процесів, протести та окремі витяги з них. За січень-грудень 1760 р. залишилися поточні справи різного характеру, здебільшого заяви, звинувачення у крадіжках, побоях, заперечення, договори купівлі або продажу нерухомого майна:²⁴ “Протестное доношение Петра Лебедовича о уворованной якобы им лошади”; “Доношение Моисея Зикунa с представлением что Гломозда грунт под посев за копийки козакам и прочим позаводил”; “Доношение Моисея Зикунa на Афанаса и Василя Гломозд за завладение отческого его грунта”; “Доношение Ивана Каневского на Йосифа Римаревского за опорочение его воровством у квартиры Карпа Кожемяки”; “Допрос Кожемяки в силу вышеписанного определения взяти”; “Термина виписи в силу выписанного определения Каневскому данной”; “Письмо Ивана Борозны на Михайлу Троцинского задолжание двенадцать рублей денег с прошением взыскания оных”; “Доношение Татьяны Михайловой на Дарию Михайлову задолжание ею семи рублей денег”;

Спираючись на ці документи, урядовці виносили певні рішення, складали протоколи, які вписувались до міських актових книг.

¹ Левицкий О. Об актовых книгах, относящихся к истории Юго-Западного края и Малороссии . – Москва, 1900. – С.4-5.

² Левицкий О. Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII ст. – Киев, 1902.

³ Там само. – С.5.

⁴ Докладна записка про видання міських актових книг Лівобережжя // Записки історично-філологічного відділу УАН. – К., 1923. – Кн. 2-3. – С.3-5.

⁵ Левицкий О. Об актовых книгах... - С.23

⁶ Юридические акты // Черниговские губернские ведомости. – 1859. - №24. – С. 168-169.

⁷ Там само. – С.169.

⁸ Левицкий О. Об актовых книгах... - С.24.

⁹ Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право. – К., 1996. – С.143.

¹⁰ Купча на половину рудні Неданчицької, яку продав Максим Лейба війтові Чернігівському Григорію Яхимовичу. 30 січня 1669. // Записки історично-філологічного відділу УАН. – К.,1923. – Кн.2-3. – С. 55.

¹¹ Юридические акты // Черниговские губернские ведомости. – 1859. - №26. – С.182-183.

¹² Там само. – С. 183-184.

¹³ Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729-1730 гг. – Чернигов, 1908. – С.664-665.

¹⁴ Там само. – С. 667-668.

¹⁵ Выпись из книг меских права Майдеборского Ратуша Черниговского // Черниговские губернские ведомости. – 1857. - №18. – С.149.

¹⁶ Юридические акты // Черниговские губернские ведомости. – 1859. - №34. – С.262-263.

¹⁷ Василенко Н. П. Назв. праця. – С. 493-496.

¹⁸ Там само. – С. 500-501.

¹⁹ Там само. – С. 499-500.

²⁰ Там само. – С. 249-250.

²¹ Из архива графа Милорадовича // Черниговские губернские ведомости. – 1889. - №53. – С.4.

²² Там само. – С.4.

²³ Центральний державний історичний архів України в Києві (далі ЦДАУК). – Ф.108. – Оп.2. – Спр.4. – Арк.1-2.

²⁴ ЦДАУК. – Ф.1673. – Оп.2. – Спр.41,45.

Доманова Ганна – аспірантка ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка